

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Х.ДОСМҰХАМЕДОВ АТЫНДАҒЫ АТЫРАУ МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ

90

«АКАДЕМИК З.ҚАБДОЛОВТЫҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАСЫ ЖӘНЕ
ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты

Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция
материалдарының жинағы

12 желтоқсан, 2017 жыл

Атырау

**ӘОЖ 821. 512 1220
КБЖ 83.345
И А33
ISBN 978-601-262-287-4**

**Жауапты редактор Ж.Балтогаева
Құрастыруышылар: Ж.Балтогаева, Г.Аяпова, А.Салыхова**

Академик З.Қабдолотовтың ғылыми мұрасы және қазақ әдебиеттану мәселелері/
құраст.: Ж.Балтогаева, Г.Аяпова, А.Салыхова. – Атырау: АтМУ баспаханасы, 2017. – 161 бет

ISBN 978-601-262-287-4

Жинақта Қазақстанның Халық жазушысы, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Мемлекеттік сыйлығының иегері, филология ғылымдарының докторы, профессор Зейнолла Қабдолотовтың адами болмысы, азаматтық тұлғасы және әдебиеттану ғылымындағы гибраты сан қырынан зерделенеді. Бұнда жаңе филология, педагогика мамандықтары бойынша гуманитарлық ғылымдар магистрлерінің мақалалары жинақталып енгізілді. Сонымен бірге пәнді оқытуәдістерін сипаттайтын ғылыми-ізденісті мақалалармен толықтырылды. Жинақ гуманитарлық ғылымдар саласы мамандарына және жалпы оқырман қауымға арналған.

**ӘОЖ 821. 512 1220
КБЖ 83.345
ISBN 978-601-262-287-4**

©Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

МАЗМУНЫ

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

С.А. Қасқабасов З.Қабдолотовтың әдеби қысындары туралы.....	3
Ж.Д. Дәдебаев Зейнолла Қабдолотовтың заңы.....	5
А.С. Еспенбетов Зейнолла Қабдололов және Әуезов әлемі.....	9
Ж.Ж. Тілепов Қарымды қаламгер З.Қабдолотовтың шығармашылық әлемі.....	13
С.Н. Негимов Сұлулық пен ізгілік сабактары.....	16
З.К. Бисенгали Зейнағаның әдеби стиль туралы толғамдары.....	18
М.Ә. Тәж-Мұрат Өз жерінде әулие бар.....	21
Б.Ж. Омарұлы Зейнолла Қабдолотовтың жеке мұрағаты: құнделіктер мен жазбалар.....	27
А.Ж. Шәріп Мінсіздік метафорасы.....	31
Қ.Ә. Жүсіп Жастандарды жігерлендірер туындылар.....	34

I СЕКЦИЯ

3.ҚАБДОЛОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТТАНЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Б. Қарібозұлы Академик З.Қабдолов – эстет әдебиеттанушы.....	37
Р.С. Тұрысбек Адам мұраты мен қайраты.....	40
А.Т. Садықова, Ә. Жоламанұлы Зейнолла Қабдолов еңбектерінің тәрбиелік мәні.....	44
Р. Әбдіқұлова Зейнолла Қабдолотовтың даріскерлік шеберлігі.....	46
А.Қ. Қызырбаева Зейнолла Қабдолов прозасындағы әйелдер бейнесі.....	49
С. Қалқабаева «Менің Әуезовім» роман-эссеңсіндегі деректілік.....	51
А.Н. Карташева, С.К. Кенжеғалиева Отражение языкового сознание социализированный личности советской эпохи в произведениях З.К. Кабдолова.....	52
Ж.Е. Балтогаева Кезқарас.....	55
Г.С. Жұмабаева Тайсойған-Бүйректі.....	58
Г.Б. Аяпова Зейнолла Қабдолов және әдебиет теориясы мәселелері.....	61
Н. Қамарова Сөз өнерінің шын шебері.....	65
Б.С. Қайыржанова Ұлылық ұлагаты.....	68
Ә.Жеткізгенова, Б. Каримсакова Тарихи тұлға образының көркем шығармалардағы көрінісі.....	70
Г.Н. Сабирова, Н. Хаметова Сөз өнерін қоғамдық тарихи тұрғыдан зерделеудегі З.Қабдолов ұстанымы.....	74
Г.Б. Нажиқенова, Ж.А. Есқалиева Зейнолла Қабдолов – аудармашы.....	76
М.Ж. Аманғалиева Эпикалық жаңарын көркемдігі.....	79
С. Батанұлы Зейнолла Қабдолов және Мұсілім Базарбаев.....	84
А. Жұмабаева Ұлағатты ұстаз – Мұхтар, зейнің шакірт – Зейнолла.....	85

II СЕКЦИЯ

3.ҚАБДОЛОВ: СӨЗ ӨНЕРІ ЖӘНЕ РУХАНЫ ЖАҢЫРУДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ МӘНІ

Б.Ж. Таубаев Ұмытылмас кездесулер.....	89
М.Б. Күркүтова Сан қырлы талант.....	90
Т. Жаңағайұлы Кеменгердің туған жері.....	96
Ш.Н. Нағымов Академик – жазушының ұстазы болған.....	99
К. Сундетұлы Жас мұнайшы З.Қабдолов – ұлы жеңіс жаршысы.....	100
М. Мұкашева Вклад Зейноллы Қабдолова в научную популяризацию.....	102
Н.А. Атаханова, М.К. Өсербаева Ақын лирикасының болмысы.....	104
Ф. Балғожиев Шешендігімен танылып елге деген, асыл сөзді санаға зерделеген.....	108
Н. Нұрланова Ішкі монологтың көркемдік ерекшелігі.....	112

III СЕКЦИЯ

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Ж.М. Абдрахманова Ә.Кекілбаевтың ұлттанымдық әлемі: лингвомәдени аспект.....	116
А.З. Салихова Латынға көшу – заман талабы.....	119
Ж.И. Мұхамбетов Қазақ тіліндегі діни атаулар тарихы.....	120
Б. Ә. Қалимуқашева, Қ.Ә. Сибатова Мифтік әңгімелердің зерттелуі мен мазмұн ерекшеліктері.....	127
А.С. Елеуова, Ж. Қырықбаева Қазақ дипломатиясындағы шешендіктің үлгілері.....	130
Г. Кабдрахманова, А. К. Нұрганова Аппозитив в свете истории лингвистических исследований.....	134
З. Жалмуханова Совершенствование орфографической грамотности студентов на занятиях по практическому курсу русского языка в национальных группах.....	137

кісіні білетіндердің есінде мәңгі сақталады. Ғылым жолында бізге жарық шам болып, аяnbай еңбек етуге, Ұстаз деген ұлы есімді қадірлей, қастерлей білуғе, шәкіртінің жан дүниесіне үніліп, олардың болмысын түсіне білуге үретті. Ол кісінің ұлағатты сөздерін есту бақыты бұйырды біздерге. Жылдар өткен сайын Зейнолла аға Қабдоловтың сом тұлғасы одан да биіктеп, тұлғалана түсетін сезсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ахметов З. Дарындылық пен парасаттылық. Алматы: Арыс, 1997
2. Жүсіп К. Қазақтың Қабдоловы. Алматы: Арыс, 2005
3. Қаратаев М. Алуан қырлы әдебиетші (естеліктер). Алматы, 1982

ЗЕЙНОЛЛА ҚАБДОЛОВТЫҢ ДӘРІСКЕРЛІК ШЕБЕРЛІГІ

Әбдіқұлова Раушан,
филология ғылымдарының кандидаты,
профессор м.а.

Зейнолла Қабдолов – халық жазушысы, академик, «Құрмет белгісі», «Халықтар достығы» және «Парасат» ордендерінің, Ш.Ұәлиханов атындағы бірінші дәрежелі сыйлықтың иегері. Бұл атақ-дәрежелер оның бүрінші ҚазМУ-да, қазіргі Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-да жартығасырдан факультетінде өзінің ұлы ұстазы М.Әуезов еңбек еткен қазақ әдебиетін басқаруға арнаған еді. Тағы да Әуезов – Қабдолов сабактастыры айшықтала түседі. Бұл жайлы филология факультетінде деканы, профессор Қансейіт Әбдезұлы: «Университет бітірген қашшама буын филолог мамандар әу дегеннен, бірінші курстың алғашқыалғашқы семестрінде «Әдебиеттануға кіріспе» атты пәнді ұстаз Зекенің оқуында тыңдайтын. Бір кезде Зекен осы пәнді Мұхтар Әуезовтөн тыңдаған болатын. Мұқаның алдын көре алмаған буын Зекене шүкіршілік жасайтын, Әуезовтің көзі еді ғой қайран қалған асыл мұрамыздай дәстүрлік зерттеуден...», - деп толғанады [1,59-6.].

Иә,... Әуезовтің өзін көрмесек те, көзін көрген екенбіз...

– Келе жатыр!!.. келе жатыр... профессор... – деген дауыстан бойымызды тез жинап алдық, емес, таңырқау, көрмекке құмарлық бар секілді. «Сөз өнері» деген кітабы бар дейді... академик дейді... Кураторымыз Нұрттай Карбанқызынан есімін алғаш естіген едік...

Мұнтаздай киінген, толықша, қоңырқай жүзді, дәңестеу қыры мұрынды кісі биік мәндейін кере маңғазданып, алмасы шошақтау, аласы қөлтөу көзінің (риторикада көздің шешен адамға тән сипаты) үстімен қарай кіріп келе жатты. Аудиторияның нақ ортасына келгенде бүкіл денесімен бізге бүріліп, аудиторияны шола қарады. Әдтте, шешендер сез бастамас бүрін өзі сейлейтін орынды таңдал, аудиторияға жарықтың мол тусу мен дауыстың естілу диапазонын да қадағалап алады екен. Оны ол кезде кім үқікан? Ол кейбіреуімізге көзін тоқтата қарап, ыңыранып қалды... Өйткені, біріншікурстық біздің арамызда комсомолдың қойын бағыт, тракторын жүргізіп келген сақа жігіттер мен қыздар да бар еді. Ұстаздың ыңыранып қалғаны да сол шығар. Оларға салқын самал соққан далаасын, маңыраған қозы-лағының ісін ұмыттыру қыын шығар... Осылай ыңыранып тұрған ол бір сәтте лекцияны бастап кетті... Асықпайды, қоңыр әуезді дауыспен мәнерлі сойлейді. Көздерінің аласы азайып, нұрланған бастағандай болды. Еті қалындау, қызыл қоңыр шиенің түсінен аумайтын еріндерінде де бір сырбаңыз бар. Қоңыр көз балаларға емес, патшаларға сөйлем тұрғандай салтанатты маңғаз кейіппен сойлейді. Өзі де бір ғажайып асқақ түрге енді. Бізді де бірте-бірте биікке көтеріп бара жатқандай. Анда-санды иығын қомдағандай болып, қолдарын кезек көтеріп қойғанда, үшқандай болатынымыз да бар еді. Сөйтсек, ол біздің қиялымызды әлдилеп, әдебиет әлемінен бастап үшқан екен ғой...

Ұстаз Қабдоловтың шешендікке аяқ басқан күндерінен бергі лекцияларын ұнтаспаға не бейнетаспаға жазып алып отырған әзірге ешкім жоқ екені белгілі. Оның «Әдебиеттануға кіріспе» пәні бойынша оқылатын лекцияларының негізгі мазмұны әдебиеттанудан алғашқы теориялық түсініктер беретін «Сөз өнері» окулығында жинақталып, жүйеленген. Сондықтан Қабдолов лекцияларын еске түсіріп, оның дәріскерлік шеберлігі мен шешендігінің сырлары неде дегенде көбінесе сол танымал оқулығына жүгінуді жен көреміз. Өйткені, шешендіктің басқа түрлерін былай қойғанда, академиялық шешендіктің ерекшелігі алдын ала ыждағатты дайындықты, жазып-сызып, жаттығуды қажет ететіндігі. Сол себепті де «Сөз өнері» оның лекцияларының айнасы деуге болады.

Сонымен, шешен-лектор Қабдолов сенің әдебиет жайлай ойнанды ері де бері қозғайды. Тіпті уақыта ойна түрткі салып, пікір жарыстырыған келетіндегі күйге жеткізеді. Осылай үшіншіншыңғаныңда, алдыңдан бұрын белгісін тағы бір гажайыптың есігі ашылғандай болады.. Әдебиеттің эстетикамен байланысы, эстетиканың табигаты. Эстетика деген нे?.. Таға ойға шемамын. Енді бір сәтте үстазымыздың ой арманына кіріп алып, онымен бірге ойланып, онымен біреу толғанып, теніздегі толқын, шоктай балықып, киялемден дүниен шарлап кетеміз. Париждегі Лувр музейі. Милос Венерасының алдынан қалышып түрган Тяпушкин дейтін бір бейшараның өмірге туындысын қайта ояқтан неңдегі құдірет десен, әнер туындысының құдіреті екен. Эстетика, міне, оны үтазымыз З.Қабдолов біз бұрын атын естімеген Г.Успенский деген біреудің «Тез» деген үшімсекінән елгі Тяпушкиннің монологын жатка оқыды. Шығарма асерлі ме, тілі көркем, образды ма? И, буда да эстетика. Демек, әдебиет пен әнер эстетикамен тығыз байланысты дей келіп, эстетикадағы ғылыми анықтама береді [2, 194-6].

Қағазға еште қаралмайды. Сөз орын келгенде қазақ, орыс және басқа да шетел мемлекеттерінің нақыл, ғибраттарын көлтіруге шебер-ак. Өнер мен әдебиеттің халықтың сөз ете түрлін, Горький нақыларын еске түсіреді. Оң қолын жоғары көтеріп, асқақ кейіпте: «Зөвсті халық магсан, Фидий тасқа қашаған», – дәйтін еди. Құдды бір сахна терінен айтып тұргандай сол бейнесі, өзүнші дауысы алғылақтан кетер емес...

Оның ауызда сөзгө ерек жүйкілтігі алғашқы дәрісінен-ақ танылды. Әдебиет, өнер, эстетика шарылдың лекция шырқуа шегіне жеткендей блғанмен, сөз тиегі ағытылып кеткен секілденді. Әзін-әзі өзөр тоқтатып, дамылдағандай бір күйге тускен кезде: «Әдебиеттерді алыныз. Үйтапсырмасын үштаптай», – деуші еді. Ешқашан асықпайтын, асықпай сөйлейтін, сабак бойы сол ақсақ қалыптаған тайған жок. Конырау шыр етті...

Сол сабактың көзді ашып-жұмғанша аяқталғанын қаламадық, үстаз соңынан ілесіп кеткіміз көліп еді. Эйтеуір окуға жаңа келген біздің алыста қалған ауыльмызыға деген балалық жағынышымызды басатын бір күш табылғанын сезгендейміз. Ол – З.Қабдолотовтың «Әдебиеттандыруға үйреспесі». Онда бәрі де бар.. Күннің шуағы, ананың мейірімі, толкыған теңіз, көгілдір аспан.., мақсызық пен жаманысы.. күаныш пен қайры.. Эүзөзов, Сейфуллин, Мусирепов, Айбергенов, Мокатаев... Әдебиеттің узак сонар көші. Лекциялар біріне-бірі сабактың жалғаса береді. Бірде ол окульптың «Сөзбен сомдалған тұлға» тарауы мазмұндас кезекті лекциясын оқып турды. Бұл әдебиеттің ойдан шығару, образ, образдардылық, жинақтау мен даралау, типтендіру деген мәнді мәселелеріне арналған дәріс сабак болатын. Оқулықта сол кездегі саясаттық «салтымен» М.Горкийді ауызга алғанымен, лекцияны арға Абайдан басталы.

«Күлімсіреп аспан тұр,

Жерге ойланып әрнені» (Абай) [2,91-6.]

«Аспан жай тұрган жоқ. Езу тартып «күлімсіреп» тұр. Жер жай жатқан жоқ, әлгі бір жадырап, жайнап күлгөн аспаның қылышына ентіп, бір түрлі «ойланып» жатыр. Осының бәрін біз көзімізben көріп, көкірегімізben сезінетін секілдіміз [2,91-6.], – дей келіп, осы бір екі жол Абай елеңіндегі сез суреттілігін де, Абай құдіретін де танытты. Оナン соң Ілиясқа ауысты:

«Елсіз жер, еңіреген інгенде күй,

Селеулер жер оятын, билеген би.

Алыста корқак қоян зар тыңдаған,

Тұқырып қала берген шенгел мен ши» (І.Жансүгіров) [2,91-6.]

Осы өлең біздін көкірегімізде осы күнге дейін жатталып тұрып қалды десем ағаттық болмас еди. Өйткені, ол өлең ғана емес, сөзбен салынған жанды суреттілігін де танытты. Онаша тұшынбаса, оны ежіктеп түсіндіріп жату ағат» [2,91-6.], –

Сәзделі суреткерлікке, образдылықта таңдаған мысалының бірі «бес тын бақыр» жайлар болатын. Таңқалманың! «Григорович өзінің жасаң кезінде «Петербург шарманшысы» деген очеркін Достоевскийге ақеліп, оқып берген екен. Тәжірибелі жазушы оның «Бес тын бақыр жерге түсті де, дәңгелеп кетті» деген сөйлемін ұнаттап, «Бұлай емес, бұлай емес, тіпті де үлай емес. Түү, тым дымсыз, кебіртек жазасың екен...» – деп ренжілік отырып, өз қолымен былай жөндел беріп: «Бес тын бақыр тақыр жерге ырышып түсті де, сылдыр қағып, сөкіре дәңгелеп кетті» [2,93-6]. Мұндағы лектордың мақсаты «шығарма ушін бәрінен бұрын суреттілік керек екенін үстіне ескертү еді» [2,93-6.]. Шынында да, бізге сол «бес тын бақыр», аудитория еденіне «ырышып түсіп, сылдыр қағып, шындағанда, бізге кеткендей» болып еди. Үстаз Қабдоллов творчество психологиясына сол кездін өзінде-ақ терен бойлаған да дед каласыз.

Қай талдауы да, қай тұжырымы да өзі алға қоятын А.А.Потебнядан, Л.Шепиловадан,

В.Кожиновтан кем түспейтіндей. Сюжет пен фабула жайын сез еткенде, бұларды беле жара болады» деген байлауына қосылу қыны» [2,178-6.]. Бұл лектор Қабдолотовтың теориялық біліміне сенімділігі ғана емес, жақалпы әдебиет ісі үшін жаңкештілігі де еди. Сондықтан да ол: «Әдебиет – ардың ісі» деген гибратты сезін жиі қайталайтын. 3.Қабдолотовтың шекісіндеңдер үзілдік-кесілді «фабула сюжеттен бұрын пайда шынадарларына теориялық талдау жасағанда ғана емес, Хэмингуэй, Байрон, Ламартин, Флобер, Золя, Гольдони, Альфиери, Шатобрианың «творчество забытия» сез еткенінде кез жеткізбейтінбіз шебер екеніне де «кәзмұшы» құрбандары болған Эсхилдің Климинистрасын, Софоклдың антигонасын, Эврипидтің Медеясын «Қызы Жібек» жырындағы Бекежан қолынан мерт болған Төлеген трагедиясымен салыстыра отырып: «Бірақ, бір ескерттін нәрсе, осылардың бәрінен де жазмыш адамдардың әншнейін тәңірге көзсіз табындыру үшін ғана алынбаған, адамның өз кезінің адамгершілік салты мен ғұрпанағанындағы үшін алынған» [2,144-6.], – деп жазуынан көреміз. Шекспир драмматургиясын сез еткенде: «Рамео мен Джульєтта – жазмыштың емес, Монтекки, Капулетти тұқымдарының Ортағасыр тұсынан бергі өзара кескілесіп келе жатқан қанды кегінің құрбаны. Осының өзі бір жаңалық болса, екінші жаңалық – Шекспир шығармаларындағы трагедиялық қаңармандардың өз елімі арқылы сол трагедияның таар көзін бітепеу» [2,145-6.], – деп трагедиялық образдың қалыптасуындағы жаңа кезең-ренессансқа ой жүгіртеді. Осы ретте ойдаң қөркемдікі мен пікірдің сонылығынан туатын окулық тілінің «көркемдігі» мен «жатықтыңын» да көреміз.

Рас, біз осылайша образ тереніне бойлай бердік. Үстаз жетегімен теориялық талдаулар жасауға машинып, шығармаларды оқып ой қорытуға талпынды. Жаға қанағаттанған жас балапандай бізді асқақ тұлғалы ата қыран алысқа алып үшқан еди...

Көрнекті ғалым, санлак суреткер, шешен дәріскер 3.Қабдоллов қанаты талмай көп енбектенді. «Жанр сұры» (1964), «Әдебиет теориясының негіздері» (1970), «Жебе» (1977), «Әуезовтің әлемдік әлемі» (1987), «Арна» (1988), «Көзкрас» (1996) атының енбектері мен бес томдық тандамалы шығармаларының 2003 студенттер мен магистрантарға, аспирантарға, оқытушыларға зор көмегі тиера хак. Ол осы енбектің бәрін өзінің сүйікті университетті Әл-Фараби атандары ҚазҰУ-дың қарашаңырағында жүріп жазды. Шеберлікке де, шешендікке де баулыған үлы үстазы М.Әуезов дәріс оқыған университеттің жаңынайдай сүйегін анық. Осы жайды айтулы макаласы «Ғұламадан» да анғаруға болады: «Университет – адамдар зердесіне үшқын атып, жалын шашып, мәңгілік маздалап» деген пленоазммен көмкеріп барып, университеттеге тенденстіруі, «университет»,

«Мет-оты» деген соғырдегі «тетмет-оты» буындарындағы дыбыс, буын үндестіктерін ескеріл шешенеңдікін ақсақ қалыптан, кісілік мінезден бір айнымай өткен Зейнолла ұстаздың тұлғыны да шешенеңдігі де емес пе? Осы сөзді оқыған сайын университетімізде қабырасын қалған академиялық шешендік мектебінің тал бесігі білім университет Прометей оты болса, оның қалғаннан білім шамшырағын жағып. Шешендік шеберлікпен дәріс оқыған кеменгер мен Қағандықтың дарынды ұстаздар рухы бүгінде сол Прометей отын маздата ұстал

Пайдаланған әдебиеттер

Адаматы К. Талым кокжиегі.-Алматы,2007.
Калынғапар 1981 онері (Әдебиет теориясының негіздері).Әңделеп үшінші басылуда.
Адаматы, 1992.

ЗЕЙНОЛЛА ҚАБДОЛОВ ПРОЗАСЫНЛАҒЫ АЙЕРДЕР СЕЙИЛДІ

Қыдырбаева Айкүміс,
филология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор

Тұған жерінің кеудеге ерлік қуатын дарытқан ақ жол өзенін, мейірім шуағын сыйлаған кек қыр жазынғын, көніліңе шаттық үллатар самал желін қаламына арқау еткен қалаңгер Қабдололов шығармалы жайлы қанша жазсақ та артықтық етпес.

Реквием Адебиеттімдің өркендеуіне өзіндік үлес қосқан қаламгердің қазақ халқының рухани әйнекеліктерінің ойыншылығын оқырманның жан азырына айналып отыр. Әдебиеттану мұндағы өзіндік үлесін қосқан Қазақстанның халық жазушысы, Ұлттық ғылым академиясының ғұрьеві Әбайжолда Қабдололов мемлекеттік сыйлықтың иегерінің тұнғыш көлемді шығармалары – «Алғаш», оның жалғасы «Жалын» романдары.

Улкен жүректі суреткердің бұл романдары болашақ геологтар өмірі мен Атырау мұнайшының түрмис-тіршілігімен сабактастырыла суреттелген айғақ. Ембі мұнайшыларының оның анынған түнінде да мұнайшылар мен қатар онда еңбек ететін қыз-келіншектер, аяулы амбасандар де көркем баяндалған. Қаламгердің бұл еңбегі проза жанрында жазылған ең күнделікті түнінділарының бірі. Мындаған жылдар бойы бабаларының бабасы ауасын сіміріп, жерін салып, оны арада көгеріп- көктеп, үрпақ сүйіп, өмірін жалғап келе жатқан ел мен осынау бай тарихын баяндау қаламгердің улкен еңбегі. Қарапайым мұнайшы Дәүріннің жан-жары аз күлетті, мінезге ауыр, сырға тұйық қарапайымдылығымен ағайын арасында беделді. Ол ыңғылашымен баласына райланған қарап, әлденені барлап түрғандай:

— Қарапайым, тәрбиен қалай етті? — деген баласының балы.

Балаларының өскен үсісін, берекелі отбасын аспан астындағы ең рахатты сая аспан тұндағы ең бір жылы үя ретінде ұстап отырган Айжан ананың ыстық құшағы, аял алақаны, жаңа анғарлалды. Романдағы Айжанның тағы бір қыры – ол өз баласы Тайманнан коса аялаларға да акылшы, ет-жүргегін езіл тұратын ұстаз. Ол өз балаларымен қоса жастардың шын жүркектен куана біледі. Оған дәлел – Тайманнның досы Қабенді өз баласындаң адамдарға үнемі көмек қолын созып, қамкорлығын аямайтындығы. Бұл роман ярқын болған. Қашан да айналысын аямаған аналар бейнесін дәл танып ерекше бейнелеген. Мұнайшылар өмірін, олардың қызын да қызықты еңбектерін дәл көрсете білген бұл шығармалардағы ерлермен катар еңбек етіп өздерін таныта білген қашшама. Солардың ішінде мұнайдың сырын жақсы білген кейіпкеріміз Нагиманың қымылын анығады: «Жеке качалқа көлделенең арқалығын сылқ тусіріп, мейлінде қалған еди. Қыз сөйлейтін калыни, темірді темірғе соқтырыпғандай тасыр-тұсыр бір қымыл жасап, качалканы қайта

Айы қасындағылардың бәрі ер адам, качалканы қыз жүргізді. Және не деген іскер қыз. Қының несси, қыз емес темір құдағай бүл. Міне, осы азғана сезбен көп мағына беру жазушы шаптастырып қайнар көзі десе де болады. Қаламгер жаңы сұлулыққа құштар. Эйел сулулығы әлемдің шаптастырып сүл сымбаты, әсіресі ақ өнді албыраған ашаң бет-жүзі алғаш көрген жігітті ә дегеннен бірлап, үзак қарата жаздар еді. Кайрат күшпен нәзіктікте қарама-қарсы қояды. Осылының өзі жазының

«МЕҢІҢ ӘУЕЗОВІМ» РОМАН-ЭССЕСІНДЕГІ ДЕРЕКТІЛІК

**Сәлима Қалқабаева,
филология ғылымдарының кандидаты,
качындастырылған профессор**

Әдебиеттің алғомдік деңгейге көтерген халқының саңлақ суреткері, ғулама ғалым Нұржан Нұржановтың өмір жолы мен шығармашылық өнерін зерттеп, дәріптеуге сан жылғы ғалымдық мемлекеттік премиянын номинациясындағы «Менің Әуезовим» (1997) роман-эссеінән әдебиеттандыруға қосылған комақтың Қазақ халқының үлі жазушысы Мұхтар Әуезовтың әдеби бейнесі биік шеберлікпен орталықтаған болу шығармасы үшін жазушы З.Қабдоллов Қазақстан Республикасы мемлекеттік премияның үстінен тараптады, 1998 жылы атаптандырылған «Сыйлықтың» лауреаты атанды.

Ұзак жылдар бойы ізденістің қорытылған нәтижесі көрініс тапқан бұл енбектегі автордың шығармалары - кеменгер, дана ұстаз Әуезовтің, ақыл-оидың кеңі, ғұламағалым Әуезовтің, көркем жиындар, шыбері, біртуар жазушы Әуезовтің тұлғасын жарқыратады. Демек, шығарма жиындары көркем өнерді, ғалымдықты, үстаздықты бойына сінірген - тарихи тұлға. Бұндай дара тұрашы жазу соны сокпакты қажетсінеді. Осы жерде жазушының үтқан тұсы - көркем жиындың жанрын роман-эссе деп айқындағы алызы. Шығарманың өмірлік деректерге сүйеніп жазылатын эссе жанры болуы ірі тұлға болмысын әрі ғалымдық қозқарас, әрі жазушылық тұрғысынан сомдауға көп мүмкіндік берген. Содан болар көркем әдебиетте ғалымдықтан белгілі сокпактардан бөлек жаңаша әдіс, тың болжам, батыл ой туйиндеулер көбірек алған. «Бүкіл роман жазушы Қабдолотовтың ішкі толғанысы мен өзіндік қозқарасы арқылы өзінін отырады. Әуезов өмірінің суреттері жан-жақтаң құйылған бұлак тәрізді, бірте-бірте «үлкен айналып, бай мазмұнға айналады». (Т.Бекнязов. «Өмірде құштардың». Алматы: «Қазақ әдебиеті», 2000, 67-бет.)

Дүсөзөв өмірінің жарқын шақтары мен бұралаң соққапты кезеңдеріне жете қанық, әрі оның дүниелерінің тылсымына терен бойлаған жазушы бұл шығармада баяндайтын оқиғаларды сарабдал көнілмен сұрыптаі билген. Сондықтан бала Мұхтардан дана Мұхтарға дейін күмпілтасу кезеңдеріндегі ең маңызды мәселелерді қамтуды қажет деп тапқан. Бітімі өзгеше бұл түмніңда ессеңін аңғарғанын, көрген-білгенін, сезген-түйгенин ешбір бүкесіз қаз-қалпында отырып, өмір материалын енер дүниесіне айналдырады. Дәл осы шеберлік оқырман ине көнип, көнілін қозғап, таным көкжекін көңайте туследі.

Талаптың жаңын, көрүп қозған, тұнын қоюсын көксөз түседі.

Талаптың жаңын әдебиетке құштарлығын оғытый, оны ғұмырлық сүйкіті қасібі етуге септігің **Э**үезовтей дара тұлғанын жүргегінде із қалдырыған өшпес бейнесін көркем образда ғанаудыруы шынайы әрі нанымды шыққан. Алғашқыда көне дүние философтарының ойларына белгілілік, әлем әдебиеті классикасының сырына қандырып, Абай поэзиясының тереніне сұңғаттіп, студент санасын есіреп ғажайып дәрістермен елітіп әкеткен талантқа тамсанып жүрген шәкірт Әхен, кейін келе ұстазының жаһын да, зарын да ұға билетін, көп нәрсене айтпай-ақ түсінетін жүргіне айналады. Ұстазымен бірге ойланып, ұстазымен бірге толғанады. Ұстазы жүргегін еткізген Ембады өз жүргегінен еткізеді. Екі жүрек тұтастыққа айналып, екі ой бір арнаға тоғысып жатады. Ұкімет үйінің кең мәжіліс залында М.Әүезовтің жазушылық, ғалымдық қызметтін үш күн бойы толықрап, нақақтан қаралап жатқанда дарабоз суреткердің карсыласа алмай діңкесі құрыған сөттерінің күәсі болғандығын психологиялық суреттемелермен беретін тұстар бұған дәдел. «Талай әкесін сабағанды көріп едік, бірақ арбаға таңып қойып сабағанды көргенім осы» депті ғой біреу. Деп сол секілді Әүезовтің төрғе - орталарына отырызып алып, шетінен Мұқалап - «мәпелеп» - төлепел жатыр» (110-бет), - деп жазады, пайғамбардан қастерлеп жүрген ұстазын «аяусыз сабалап мұндей түткен» Сәмсүгір Сұршин, Қарабұжыр мен Шикілсарылар сияқтыларға налып. Кеше ғана қаптап досы бол жүргендердің бірі де шолақ белсенді партоқраттардың жаласынан арашалап қалатын жанашыр бола алмағаны анғарымпаз шәкірттің жаһын қынжылтады. Талант пен тобыр арасалмағын таразылайды. Ойы мен эстетикалық таламы темен тобырдың Әүезовті үлтышыл деп, «Абай» романын большевизм идеясына жат шығарма деп тануы - талантқа тұсау салу әрекеті болғандығы анық. Белгілі бір кезеңдері өмір шындығын танытатын осындағы жағдайлар романнан жүсседе едәүір мол. Суреткер өмірінен алғынан мұндей деректер талант тағдыры - қының тағдыры, тарда тайғақ жол болғандығын нанымды көрсетеді.

Роман-ессе кейіпкери - шығармашылық тұлға, жан-жақты дарын иесі. Сол себепті автор М.Әуезовтің суреткерлігін шеберлігін таныту мақсатында оның көркем прозасын пайдаланса, ал енді ғалымдық дүниетарның танытуда Абай поэзиясы туралы жазған пікірлерін, ғылыми еңбектерін накты материал көзі ретінде колданған. Жазушының шығармашылығы ғұмырнамасымен астарласа

Абай мен Мұхтар болмысының ұқсастығы мен тұгастығын әркез ұмыттап жаза отырып, Әуезовтің фәни жалғанға келгендері басты қызметі – Абай туралы эпопея жазып, Абай арқылы қазақ халқының өмірі мен тағдырын, сұлулығы мен ұлылығын көрсету болғандығына нанырады. Бұл тұста «Абай жолына» берілген халықтың бағасын, Әуезовтің өз сезін дәл қалыпнда көлтіріп, ол пікірлерді автор өзінің әдеби, сынны пайымдауларымен толықтырып отыруы эссеисттің де қарымды қаламгер, зерделі ғалым екендігін мойындағы түседі. Тұындыда автордың өз бейнесінің көрінү шеберлікпен мүсіндеуге бағытталған.

Қазіргі қазак прозасында М.Әуезов бейнесін сомдауға ұмтылған шығармалар аз емес. К.Оразалиннің «Абайдан соң», «Абайдан соңғы арыстар» романдары, Т.Жүртбаевтың «Бесігінді түзе» толғау-романы, Д.Досжановтың «Алыптың азабы» деректі романы т.с.с. жазылу стилі жағынан бірін-бірі кайталамайтын дүниелер баршылық.

жаянын орын-бір қытталыңынан дәлелдейді. Осылардың ішінде стильдік, жаңарлық түрғыда жаңаша ізденіспен, сынни проза үлгісінде жазылған З.Қабдолотовтың «Мениң Әуезовім» роман-эссеінің орны дара. Бұған қоса айттарымыз, жазушы қолданған сан-алуан көркемдік әдіс-тәсілдердің ішінде деректілік негіздің болуы шығарма шынайылығы мен құндылығын арттырып тұрған бірден-бір қасиет.

ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО СОЗНАНИЯ СОЦИАЛИЗИРОВАННОЙ ЛИЧНОСТИ СОВЕТСКОЙ ЭПОХИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ З.К. КАБДОЛОВА

**Карташёва Анна,
кандидат филологических наук,
профессор
Кенжегалиева Сания
доцент**

Не ошибемся, если скажем, что все жители города Атырау и Атырауской области знают имя нашего выдающегося земляка Зейноллы Кабдолова, 90-летие со дня рождения которого отмечается в нашей стране в декабре нынешнего года.

Зейнолла Кабдолович Кабдолов - казахский и советский писатель, драматург, ученый-литературовед, литературный критик, редактор, доктор филологических наук, академик Национальной академии наук, переводчик, общественный деятель, лауреат Государственной

